

PETERECZ ZOLTÁN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 2. szám, 198–201.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.2.198-201

www.aetas.hu

A legismertebb hidegháborús gondolkodó forró érzelmei és rideg előítéletei

Frank Costigliola, Kennan: A Life between Worlds. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023. XXI + 624 oldal

Akit érdekel az Amerikai Egyesült Államok második világháború utáni korszakának történelme, különösen a hidegháború, annak aligha kell bemutatni George F. Kennant. A feltartóztatás doktrínájának szellemi atyjaként örökös helye biztosított az amerikai történelmi panteonban, de hosszú élete során írt számos könyve és cikke, melyek elsősorban az amerikai külpolitikával és Oroszországgal/Szovjetunióval foglalkoznak, szintén előkelő nevet biztosítanak számára. Fontosságát jelzi, hogy néhány elnököt leszámítva nem írtak huszadik századi amerikai-ról annyit, mint Kennanról: már életében számos könyv tárgyalta életét és munkásságát, majd 2005-ben bekövetkezett halála után újabb kiadványok jelentek meg róla. Ezek közül kiemelkedik a John Lewis Gaddis által írt életrajz és a Frank Costigliola által szerkesztett Kennan-naplók.¹

Érdemes belegondolni, milyen hosszú élettal ajándékozta meg a sors George Kennant: már életben volt, amikor 1904-ben Theodore Roosevelt kihirdette az 1823-as Monroe-elv kiegészítését, miszerint az Egyesült Államok – ekkor még „csak” a nyugati féltekén – a nemzetközi rendőr szerepét kívánja eljátszani, és még mindig élt, amikor a

Bush-kormányzat megindította a terror elleni háború jegyében a háborúkat Afganisztán és Irak ellen a huszonegyedik század hajnalán, melyeket egyébként Kennan hevesen ellenzett mint elhibázott külpolitikai lépéseket. A két végesemény között persze zajlott még két világháború, egy négy évtizedes hidegháború, és következett egy poszthidegháborús amerikai hegemon évtized. Vagyis Kennan részese vagy megfigyelője volt a huszadik századnak – annak minden tragédiájával és amerikai sikerével vagy kudarcával együtt, noha ő maga sokkal inkább szeretett volna a 18. vagy 19. században élni.

A most megjelent monografikus életrajz sok Kennan munkássága iránti érdeklődőnek meglepetést vagy akár csalódást is okozhat. Costigliola ugyanis nem a diplomata-történész hagyományos értelemben vett életrajzát próbálta vagy akarta megírni. Arra természetesen nem is volt szükség, hiszen Gaddis, akit Kennan még életében hivatalos életrajzírójának fogadott el, már megtette ezt. Costigliola azonban többször is jelezte az elmúlt évtizedben, hogy a Gaddis-féle életrajz szerinte kívánnivalót hagy maga után. A Kennan életét és pályafutását tárgyaló 2011-es kötet ugyanis – noha hatalmas kutatómunka gyümölcse, és szépen meséli el Kennan életét – Costigliola szerint számos kulcsmomentumot figyelmen kívül hagyott vagy csak marginálisan érintett. Érdekesség-

¹ Gaddis, John Lewis: *George F. Kennan: An American Life*. New York: Penguin, 2011.; Kennan, George F.: *The Kennan Diaries*.

Edited by Frank Costigliola. New York – London: W. W. Norton & Company, 2014.

ként meg kell említeni, hogy Kennan is többször úgy érezte, életének személyes részleteit vagy életfilozófiáját Gaddis nem lesz képes vagy nem kívánja a fókuszba helyezni, és csak a diplomáciatörténetre fog összpontosítani. (493–495. old.) Épp ennek a dimenzióknak a kiteljesedésében rejlik a mostani kötet egyrészt újdonsága és meglepetése, de egyben ereje is: több szempontból ugyanis új Kennan-képet állít olvasói elé. Célja nem szobordöntögetés, de nem is piederasztálra állítás. Kennant, a „tökéletlen zsenit” mint a világgal és önmagával vívódó embert kívánja bemutatni, akinek lelki tusái nagyban hatottak világnézetére és munkásságára, és a rengeteg nyomtatásban megjelent és nem publikált magánirat ezeknek nyomait mind magán hordozza. (X. old.) Ezek bemutatása és kibontása a szerző igazi célja: megmutatni, hogy Kennan meglátásai és véleménye „briliáns percepció és szűk látókörű előítélek között váltakozott”. (XVI. old.)

Noha mindvégig a hagyományos életrajzírói mederben tart minket a szerző, és érinti Kennan gazdag életművének főbb állomásait, a kötet sok szempontból pszichológiai megközelítést képvisel, és Kennannak az életében történt számos eseményre adott reakcióját megpróbálja személyiségének legbelsőbb eredőjére visszavezetni. A történelmi szemlélet tehát kiegészül a pszichológiai megközelítéssel, ami a szokásos életrajznál némileg gazdagabb és eltérő képet fest az olvasó elé. A tézis szerint – amit a szerző körülbelül tízszer megismétel (amitől ez kissé már talán szájbarágóssá válik) – Kennan életében az alapállapot az általa is mélyen hitt freudi tanok alapján felállított bináris világnézet alapszik, miszerint az Erosz és a Civilizáció közti feszültség, a szabadság és a rend közötti ellentmondás határozza meg az egyén életét. Míg az előző energiával és kreativitással ruhazza fel az egyént, addig az utóbbi visszahúzza és keretek közé kényszeríti. Találhatók más visszatérő témák is a könyvben: anyjának néhány héttel Kennan születése utáni elvesztése és az apjával való nem túlságosan bensőséges viszony szintén

kihatott későbbi személyiségére; Kennan meggyőződése saját munkájának fontosságáról és hasznosságáról, szakértelméről és megérzéseiről (különösen a Szovjetunióval kapcsolatosan); Kennannak a freudi pszichológia alapján felállított tézise, miszerint a házasság monogám intézménye nem összeegyeztethető az ember ösztönösen jelenlévő szexuális elvágyódásaival, ami szinte állandó feszültséget okozott hosszú házasságában Annelise Sorensen Kennannal; vagy belülről fakadó zsigeri konzervativizmusa, amivel annyi mindent elutasított egyre modernebb formát öltő hazájából – mind technológiai, mind társadalmi téren.

Az a kettősség – ami a kötet címében is megjelenik – valóban sok szempontból végigkísérte Kennan életét és karrierjét: amerikai volt, de sok tekintetben inkább orosznak érezte magát; a feltartóztatás tézisének megalkotója volt, de élete nagyobbik részében annak katonai érvényesítése ellen küzdött; konzervatív volt, de a liberális demokrácia mintatársországát képviselte; legjobb tudása szerint szolgált az Egyesült Államokat, de nem hitt az amerikai kivételességben és az amerikai birodalmi építkezésben; idegenkedett a demokráciától, de a világ legrégebben működő és legambiciózusabb tömegdemokráciájának dolgozott; hitt a házasságban és a konzervatív moralításban, de rendszeresen megcsalta feleségét; a modern 20. században élt, de a 18. századba vágyott vissza; különösen farmján igen intenzív munkát végzett, és jó fizikai állapotban volt, amit az állandó stressz hatására pszichoszomatikus eredetű betegségek ellensúlyoztak majdnem egész életében; gyűlölte a nagyfokú gépesítést, a mindent elárasztó hirdetéseket, az autókat és a televíziót, de ő sem tudta teljesen kivonni magát ezeknek a hatása alól, és kénytelen volt bizonyos fokig rájuk támaszkodni. A találó címnek megfelelően Kennan valóban világok között élt és mozgott.

Kennan ifjúkora nem volt idilli. Anyjának korai elvesztése örökre meghatározta jellemét: mindig a szeretetteljes védelmet kereste, és örökös neuralgikus problémát

jelentett az édesanya hiánya. Apjával kölcsönösen nem sikerült közeli viszonyt ápolni, mostohaanyjával nem találta a közös nevezőt, a katonai középiskola nem igazán volt neki való, még Princeton sem hozott igazi áttörést, bár itt keresendőek – legalábbis utólag – a későbbi sikerek kezdetleges csírái. Kennan igazából a külügyi szolgálatban teljessé vált ki, ott találta meg a saját „hangját”, és az ott kialakított vélemények alapján vált az amerikai külpolitika legismertebb formálójává a hidegháború első éveiben. A hirtelen jött hírnév és befolyás azonban csak néhány évig tartott, ami után egy fél évszázadot a periférián kellett töltenie.

Costigliola meggyőzően mutatja be, hogy Kennan az 1930-as évek folyamán – elsősorban földrajzi determinizmusának, faji és etnikai előítéleteinek és freudi felfogásának köszönhetően – már kialakította azt a gondolatmenetet, amit majd 1946–1947-ben az amerikai külügyminisztérium és a külpolitika iránt érdeklő amerikai olvasók elé tárt. A végső lökést azonban természetesen a közvetlenül a háború utáni benyomások adták, ám ezek már nem érintkeztek termékeny ideológiai és érzelmi közeggel. Úgy érezte, a szovjet pártállam a Nyugattal szembeni kisebbségi érzéstől és a hagyományos orosz birodalmi elvektől együttesen vezérelve komoly veszélyforrást jelenthet az amerikai biztonságpolitikára nézve, amit semlegesíteni kell. Noha szövegeiből nem evidens, pontosan milyen módszerre gondolt, bárki, aki ezeket olvasta, könnyűszerrel érezhette azt, hogy katonailag kell feltartóztatni a Szovjetuniót. De tézisének része volt az a jóslat is, hogy a Szovjetuniót kívülről nem lehet felbomlasztani, az majd belülről fog szétesni – olyan látomás volt ez, ami végül beigazolódt.

Ugyanakkor az úgynevezett „hosszú távirat”-ban és az X-cikkben (1946, 1947) megfogalmazott állítások, amiknek igazából hírnevét köszönhette, Costigliola olvasatában jókor és jól előadott, ténynek tűnő, ám valójában inkább találgatásokra és saját belső világának kivetítésére épülő kijelentések

voltak. „A Kremlt vagy az orosz embereket érintő elemzésének jelentős része nem megfigyelésen, hanem sokkal inkább megérzésen alapult – az adott körülményekből kiindult feltételezésen, de végső soron nem volt az több, mint találgatás. Különösen az 1946–1949 közötti aranyévekben fogadta az amerikai kormányzat és közvélemény, illetve a szövetséges kormányok Kennan kijelentéseit úgy, mintha azok maguk lennének az evangélium, mégpedig olyan dolgokról, amik kapcsán ő is csak az intuícióira hagyatkozott”. (537. old.) Így mint másodlagos tézis Costigliola amellett kardoskodik – meglehetősen meggyőzően –, hogy az ünnepelten realista iskolához tartozó Kennan valójában a realizmus köpönyegébe bújva érzelmektől és előítéletektől fűtve írta híres manifesztumait. Ezekben a Szovjetuniót félelmetes szörnyetegként írta le, amelyik világhatalomra tör, és akivel képtelenség dűlőre jutni a hagyományos diplomáciai keretek között, így a feltartóztatás lehet a megoldás. (Érdekességként fontos megemlíteni, hogy Kennan az amerikai diplomácia történelméről írt könyvében pontosan a realista látásmódot hiányolta az amerikai külpolitikai döntéshozók oldaláról.) De Kennan olyannyira meggyőzően tudott írni, nyelvezete annyira hiteles volt, hogy a legtöbb olvasója – kormányzaton belül vagy kívül – nem tudta kivonni magát annak logikája és hatása alól. Costigliola szerint Kennan egyik legfőbb tragédiája az volt, hogy saját feltartóztatási politikájának foglyává vált – ugyanis annyira meggyőzően írta le, mit is kellene tenni, hogy néhány évvel később már hiába emelte fel hangját a részben általa kialakított hidegháborús politika ellen.

Ezek után talán nem meglepő, hogy Costigliola nem a hosszú táviratban és az X-cikkben találja meg Kennan professzionális csúcspontját, hanem sokkal inkább az 1957-ben a BBC által közvetített londoni Reith-előadásorozatban. Míg az előzőekben a feltartóztatási politikát alapozta meg, ami utána az Egyesült Államok hivatalos politikai doktrínája lett a hidegháború negyven

évére, a rádióban elhangzott gondolatok az európai békét kívánták megteremteni egy egységes, de semleges Németországgal Európa szívében, míg a két nagyhatalom kölcsönösen nukleáris fegyverleszerelést hajt végre, és kivonul a kontinensről. Mondani sem kell, hogy a politikai vezetés hűledezve fogadta a felvetést, és még jobban kirekesztette Kennant saját soraiból. Ettől kezdve végleg pusztába kiáltott szavak voltak Kennan értékes gondolatai, aki pedig titokban mindvégig abban reménykedett – hiába –, hogy a mindenkori amerikai kormányzat igényt tart majd a Szovjetunióval kapcsolatos szaktudására és véleményére. Costigliola számára tehát Kennan „a hidegháború elfeledett hőse”, aki az a „végül is tragikus egyén, aki elősegítette a hidegháború szítását, majd azután fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy az véget érjen”. (3., 25. old.) Szerinte ugyanis „Kennan sohasem adta fel élete fő álmát: valahogy összehozni az amerikai és orosz embereket”, ami természetesen beteljesületlen maradt. (152. old.) De ami több más szempont mellett egyedivé teszi Kennant, az az, hogy már a harmincas évektől kezdve jól látta, hogy a szovjet uralmat csak belülről lehet felbomlasztani.

A szerző hatalmas archív anyagot dolgozott fel könyvének megírásához. A külügyminisztériumi iratok mellett a fő csapást természetesen a Princetonban őrzött Kennan-dokumentumok jelentették, amelyek több tízezer oldal naplójegyzetet és magánlevelet foglalnak magukban. Ezeknek a forrásoknak egy részét már korábban is feldolgozták a Kennan életművét vizsgáló és elemző könyvek. Costigliola azonban számos egyéb, eddig ismeretlen vagy kevésbé tárgyalt forrást elemez munkájában. Vaskos monográfiájában mindemellett a már említett új megközelítés a leglényegesebb, aminek során az ember kerül a központba: Kennan lelki

világa és az, hogy ez hogyan hatott gondolkodására, fontos kérdések megközelítésére és elemzésére.

A szerző konklúziójában megerősíti azon véleményét, hogy Kennan sikere lett egyben tragédiája is. A hosszú távirat és a X-cikk hirtelen jött és roppant sikeres rövid időszakot jelentett számára az amerikai külpolitika formálásában. De 1950-re ez már a múlté volt, és attól kezdve magányos Don Quijote módjára próbálta befolyásolni annak mindenkori irányítóit – teljesen sikertelenül. Noha a következő négy évtizedben a feltartóztatási politika megváltoztatását propagálta – melynek eredeti tézisét szerinte félreértettek Washingtonban –, a hidegháború hirtelen és az általa egykor felvázoltak szerint alakult története azt sugallta, hogy amiért emlékezni kell George Kennanra, az nem más, mint az amerikai hidegháborús doktrína kialakításban játszott szerepe. Costigliola szerint azonban ez a Kennan-kép szinte lehetetlenné teszi, hogy érzékeljük Kennan élete igazi mondanivalóját: a nagyhatalmak közti párbeszédre épülő hatalmi egyensúly kialakításának, a gépesítés mérséklésének, valamint a környezet védelmének szükségességét – vagyis azt, hogyan lehet egy békésebb és élhetőbb világban élni.

Érdeemes ezt a monográfiát együtt olvasni a Gaddis-féle életrajzzal, ugyanis a két könyv sok szempontból kiegészíti egymást. Míg az utóbbi a klasszikus életrajzi nyomvonalat követi, és valóban megismerjük Kennan keretezett életét és karrierjét, addig Costigliola műve sokkal nagyobb mértékben kísérli meg megérteni és elénk tárni a személyiséget: mi motiválta, aggasztotta, kísértette Kennant, és ezek a tényezők hogyan hatottak mindennapi életére és munkásságára. A hidegháború, illetve a huszadik század amerikai történetírása mindenképpen gazdagított Costigliola kötetével.